

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

LEGAL EDUCATION AS AN IDEOLOGICAL COMPONENT OF A DEMOCRATIC STATE

Маркович Х.М., старший викладач
кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглянуто вплив правового виховання на формування правової культури в суспільстві та державі. Надано визначення поняття правового виховання та з'ясовано його роль у становленні демократичної держави. Визначено мету правового виховання, яка полягає у розвитку правосвідомості громадян, підвищенні знань людей про права та свободи, розумінні сутності правових норм. Проаналізовано думки вчених щодо базових цінностей, які повинні виступати основою виховного процесу та відповідати напрямам суспільного розвитку. Відзначено, що правова ідеологія суттєво впливає на поведінку громадян та їхнє правове виховання. Наголошено на ідеологічному виховному впливі держави та його формах. Зазначено, що в умовах формування правової системи держави право і мораль набувають особливої цінності. Показано важливість ознайомлення соціуму з ідеалами, правовим досвідом тих держав, де рівень правової культури є вищим, ніж в Україні. Підкреслено особливе значення рівня правового виховання суб'єктів владних повноважень. Створення механізму захисту прав та інтересів людини вимагає від державних органів відповідного рівня правосвідомості, адекватної правової культури, виконання зобов'язань перед громадянами.

Значну увагу приділено правовій культурі особистості та соціуму загалом. Встановлено, що для підвищення її рівня в суспільстві необхідно відновити ідеологічні та культурно-виховні функції держави. На основі аналізу наукових поглядів досліджено, що правова культура є одним із ключових показників розвитку правової системи держави. Вона визначає правові установки та межі правомірної поведінки, зміцнює авторитет права у свідомості особи. Доведено, що правова культура є сукупністю юридичних цінностей, які становлять морально-правову основу життя людини та суспільства.

Ключові слова: правове виховання, правова культура, правова ідеологія, правова держава, громадянське суспільство.

The article considers the influence of legal education on the formation of legal culture in society and the state. The concept of legal education is defined, and its role in forming a democratic state is clarified. The purpose of legal education is defined, which consists of the development of citizens' legal consciousness, increasing people's knowledge about the rights and freedoms, and understanding the essence of legal norms. The opinions of scientists on the fundamental values that should be the basis of the education process and correspond to the directions of social development are analyzed. The legal ideology significantly affects the behavior of citizens and their legal education. The ideological and education influence of the state and its forms are emphasized. In the conditions of formation of the state's legal system, law and morality acquire exceptional value. The importance of acquainting the society with the ideals, legal experience of those states in which the level of legal culture is higher than in Ukraine is shown. The particular importance of the level of legal education of subjects of power is emphasized. The mechanism of protecting human rights and interests requires state bodies the appropriate level of legal awareness, adequate legal culture, and fulfillment of obligations to citizens.

Considerable attention to the legal culture of the individual, and society, in general, is paid. It is established that to increase its level in society, and it is necessary to restore the ideological and cultural – education functions of the state. Based on the analysis of scientific views, the legal culture is one of the development key indicators of the legal state is investigated. That legal culture is a set of law values that form the moral and legal basis of human life and society is proved.

Key words: legal education, legal culture, legal ideology, legal state, civil society.

Постановка проблеми. Сьогодні для всіх розвинених демократичних суспільств не втрачають актуальності проблеми, пов'язані з ідеологічними основами формування правового виховання та правової культури. Це пояснюється тим, що держава і право перебувають у складній та неоднозначній взаємодії зі загальнолюдською культурою. Правова ідеологія як важливий інструмент впливу на формування правового виховання сприяє утвердженню серед громадян поваги до права, оскільки від неї залежить обізнаність та усвідомлення різними верствами населення своїх прав і обов'язків через осмислення норм та принципів права. З огляду на це зміст правового виховання та вплив такого виховання на правову культуру сьогодні є нагальними питаннями, що потребують додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю правового виховання присвячено чимало наукових публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Проте, не применшуючи цінності наукового доробку вчених, зазначимо, що складність правовиховного процесу в суспільному житті актуалізує питання щодо подальших наукових напрацювань. Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження послужили праці таких науковців, як А.П. Гетьман, В.Я. Тацій, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, В.О. Веденєєв, Н.Ю. Коваленко, Т.В. Наливайко, М.В. Реуф, Н.М. Саветчук, І.Ю. Хомишин.

Метою статті є висвітлення впливу правового виховання на формування особистісної та суспільної правової

культури крізь призму ціннісно-світоглядних та ідеологічних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Нині ні для кого не є новиною, що правова культура суспільства потребує систематичного і раціонального формування та позитивного соціального розвитку. Система заходів, спрямованих на вироблення політико-правових ідей, норм, принципів, які становлять цінності світової та національної правової культури, виступає як правове виховання. Інакше кажучи, правове виховання – це формування у громадян та соціуму правової культури. Цей процес здійснюється державними органами, посадовими особами, навчальними закладами та суспільством загалом. Крім цього, становлення демократичної, соціальної, правової держави неможливе без належного правового виховання, яке формує потрібний рівень особистої і суспільної правосвідомості та правової культури. Однак помітною видається відсутність у нашій державі налагодженої системи правового виховання в дусі ідей, цінностей та орієнтирів розвиненої правової культури сучасності. Негативні тенденції суспільного розвитку, нестабільність ситуації в країні призвели до чималого зростання соціальних девіацій, деформації правосвідомості, особливо серед неповнолітніх.

Говорячи про правове виховання, слід відзначити, що воно є цілеспрямованою діяльністю щодо передачі правової культури, правових ідеалів та механізмів розв'язання конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого. У такому контексті метою правового виховання є розвиток

правової свідомості громадян та правової культури загалом, формування у людей знань про права та свободи, розуміння сутності правових норм, доктрин, вироблення стійкої орієнтації на законслухняну поведінку. Отже, основна мета правового виховання полягає в діяльності держави та суспільства, що спрямована на підвищення рівня правової культури населення. У такому розумінні ідеологічна цінність правового виховання виражається в тому, що воно є соціально необхідним явищем, зумовленим об'єктивними закономірностями побудови громадянського суспільства. Справедливим є твердження науковців щодо адаптації громадян до законів, норм, цінностей, які існують у суспільстві та є необхідними особі для входження в соціум як своєрідну правову систему за допомогою правового виховання. Останнє спрямоване на формування національної правової культури, яка має орієнтуватися на правові ідеали, гуманізм, демократію, відповідати прагненню народу досягти всебічного розвитку кожної особистості та суспільства загалом [1, с. 377]. З огляду на це вважаємо якість правового виховання населення одним із вагомих чинників, який може впливати на процес формування демократичної держави.

Ми поділяємо думку Т.В. Наливайка про вплив рівня вихованості громадян на формування громадянського суспільства. Автор наголошує на базових цінностях, які повинні виступати основою правового виховання та відповідати напрямам суспільного розвитку. Тому, як справедливо зазначає дослідник, для України, яка розвивається як права демократична держава, правове виховання повинно бути інструментом трансляції ідей та установок демократії. Ключовими ціннісними орієнтирами правового виховання у громадянському суспільстві науковець вважає свободу, справедливість, законність та рівність [2, с. 32]. Характерно, що правова ідеологія, будучи відображенням правових норм, яких повинні дотримуватися усі громадяни, суттєво впливає на їхню поведінку та правове виховання. Виховний ідеологічний вплив передбачає поширення правових знань, цінностей та ідеалів. Одними з основних завдань правового виховання вважаємо вироблення у громадян прогресивного юридичного світогляду, правового мислення та підготовку соціально активних членів суспільства, які добре знатимуть свої права та зуміють їх захистити усіма законними способами.

Окремо хочемо наголосити на ідеологічному виховному впливі держави, який може здійснюватися в різних формах. По-перше, він передбачає правову пропаганду, яка, будучи специфічним цілеспрямованим процесом передачі правової інформації, є необхідною умовою для формування правосвідомості особи, оскільки вона є найважливішим засобом засвоєння правових норм. По-друге, державний ідеологічний вплив на суспільну правосвідомість здійснюється у формі правового навчання шляхом передачі та засвоєння професійних знань, зокрема й у закладах вищої освіти. Проте слід розмежовувати поняття «правове виховання» та «правова освіта». Остання є системою певних дій з навчання, основу якої становлять послуги. У зв'язку з цим ідеалом правового навчання є правовий всеобуч. Необхідно зазначити, що часто незнання особою власних прав та способів їх захисту призводить до пошуку неправомірних засобів реалізації своїх інтересів. З огляду на це виникає необхідність радикального покращення роботи щодо підвищення правової поінформованості громадян. Таким цілям повинні відповідати правове виховання та правовий всеобуч. Мають бути інакше розставлені акценти у виховному процесі, де основна роль має відводитись формуванню потреби брати участь у тому чи іншому виді діяльності, забезпеченню постійного зростання соціальної активності особи [3, с. 70]. На нашу думку, правове виховання органічно пов'язане з правовим навчанням, оскільки виховання не може відбуватися поза навчанням, а останнє певною мірою здійснює виховний

ефект. Відмінність можна прослідкувати у сфері впливу. Правове виховання впливає переважно на ціннісну (світоглядну) сторону свідомості, а навчання здійснює ознайомчий вплив на людину. Однак правове навчання та правове виховання повинні спрямовуватися на формування системи правових знань, розуміння соціальної цінності права, вироблення правових переконань та звичок правомірної поведінки. Характерно, що значення ідеологічних установок полягає в тому, що одним із найважливіших завдань правового виховання особи є перетворення ідейних цінностей на внутрішні переконання та конкретні вчинки. Як правило, цінності та ідеали формуються в процесі життя всіма оточуючими обставинами. Основний акцент у підвищенні рівня правового виховання суспільства повинен припадати на правову обізнаність населення з наявними юридичними нормами. Надзвичайно важливим є ознайомлення соціуму з ідеалами, правовим досвідом тих держав, у яких рівень правової культури є вищим, ніж в Україні.

Правове виховання у широкому та вузькому сенсі досліджував Н.Ю. Коваленко. В першому випадку науковець наголошував на правовій соціалізації особи, її вихованні навколишнім середовищем, поведінкою людей, посадових осіб – представників державного апарату у правовій сфері. У вузькому сенсі автор розглядав спрямованість правового виховання на підвищення правової культури суспільства та кожної особи зокрема [4, с. 16].

Сьогодні особливого значення набуває рівень правового виховання суб'єктів владних повноважень, оскільки часто від їхніх рішень залежать подальші долі громадян. Створення механізму захисту прав та інтересів людини вимагає від влади відповідного рівня правосвідомості, адекватної правової культури, виконання зобов'язань перед громадянами, тому актуальним залишається питання про формування корпусу чиновників, які б дотримувалися прав та свобод людей, сприяли б їхній реалізації та несли б відповідальність за свої дії. Безперечно, високий рівень правового виховання та культури державних службовців – необхідний атрибут демократичної держави. Однак посадовці, які повинні діяти згідно зі законом, нерідко тлумачать норми права, керуючись особистими інтересами. Так, незахищеність населення від неправомірних дій посадових осіб є серйозною загрозою для розвитку правової культури держави та дотримання законності у ній. Специфіка їхньої діяльності визначає особливі риси правової культури. Представники органів державної влади повинні бути провідниками справедливості, оперувати глибокими правовими знаннями, культивувати у собі переконання в необхідності засвоєння і дотримання правових та моральних принципів. Доречно акцентувати, що дотримання прав та свобод людини має пронизувати функціонування всіх гілок влади. Так, законодавець не може приймати закони, які не узгоджуються з правами людини, виконавча влада повинна створювати всі умови для їхньої реалізації, а судова – забезпечувати захист прав та свобод людини, зокрема й від можливих порушень законодавчої та виконавчої влади. З огляду на це існує необхідність у переосмисленні сучасних методик визначення напрямів правового виховання та способів досягнення його ефективності. За умов формування правової системи держави, вдосконалення духовної сфери життя суспільства право і мораль набувають особливої цінності. Від ефективності їхньої взаємодії значно залежить стан законності та правопорядку в країні, а також рівень правової культури і правосвідомості як суспільства загалом, так і кожного громадянина зокрема.

Так само варто наголосити на правовій культурі суспільства, яка разом із правовим вихованням формує ідеологічну складову частину сучасної демократичної держави та громадянського суспільства. Досліджуючи роль правової культури у забезпеченні порядку в суспільстві, І.Ю. Хомишин розглядала її як складне та багатогранне поняття, яке утворюють особистісна та

суспільно-правова культура. Так, під правовою культурою особистості авторка розуміє знання права, а також дії згідно з ним. Вона означає правову освіченість людини, включаючи навички користування правом, правосвідомість та підпорядкування власної поведінки юридичним нормам. Правову культуру суспільства науковиця пов'язує з рівнем правосвідомості соціуму, а також з його правовою активністю і ступенем прогресивності юридичних норм та юридичної діяльності. Як справедливо зазначає вчена, від рівня розвитку правосвідомості населення, ступеня усвідомлення таких правових феноменів, як права і свободи людини та правове інформування суспільства, залежить стан правової культури [5, с. 107–108]. Отже, ступінь розвитку особи як суб'єкта юридично правильної діяльності становить суть особистісної правової культури. Остання відображає процес та рівень розвитку конкретної людини як члена суспільства, міру оволодіння нею сукупністю правових норм, що за своєю суттю становить поняття правової культури суспільства. Проте слід зазначити, що за таких обставин та чи інша людина не вчиняє протиправних дій не тому, що вона розуміє настання покарання, а саме тому, що вона вважає певний вчинок негідним та таким, що суперечить життєвим принципам, системі цінностей. У цьому і виявляється характер ціннісно-нормативної сфери особистості. Вважаємо, що особа здатна обирати найбільш прийнятні для себе цінності, однак впродовж життя їхній арсенал може змінюватися за умови змін навколишнього середовища, яке формує свідомість особистості. Є впевненість у тому, що формування цінностей здійснюється суспільством та державою, а людина здатна їх аналізувати, приймати чи відхилити. Фактично особистісні уявлення генеруються суспільством та державою. Що стосується правової культури суспільства, то вона включає в себе правосвідомість, правові відносини, правопорядок та правову діяльність, взаємодія яких відбувається в конкретному історичному просторі і часі.

Слід зазначити, що правова культура ґрунтується на ідейних засадах, які виробляються свідомо або формуються стихійно. Для підвищення її рівня в суспільстві варто відновити ідеологічні та культурно-виховні функції держави. Правова система є одним із ключових показників розвитку правової системи держави, оскільки вона визначає правові установки та межі правомірної поведінки, зміцнює авторитет права у свідомості особи. Крім того, сучасна правова культура характеризується міждисциплінарністю, яка проявляється в активному впливі на її розвиток соціально-економічних та політико-правових чинників, що перебувають у правовому полі та загальнокультурному просторі. Можна сказати, що будь-яка правова культура виходить із конкретних цінностей, які користуються суспільним визнанням та впливають на поведінку людей.

Досліджуючи стан правової культури в сучасному українському суспільстві, В.О. Веденєв вказав на доволі повільне її формування. Науковець зазначає, що про правову культуру людини можна говорити лише у тому разі,

якщо прослідковується поєднання соціокультурної оснащеності особи, тобто наявності у неї правових знань, та спроб реалізації такої оснащеності через застосування юридичних норм для регулювання особистої поведінки. Автор вбачає у нездатності особи нормувати власну поведінку низький рівень правової культури, з чим ми також погоджуємося [6, с. 13]. Отже, популяризація правових знань сприяє розвитку правової культури, тому її високий рівень є показником формування правової держави та громадянського суспільства, яким властиве бажання громадян брати активну участь у правовій сфері суспільного життя.

Варто наголосити на думці Н.М. Саветчук, яка, досліджуючи роль правового виховання в процесі формування правової культури, відзначила, що правова культура є сукупністю юридичних цінностей, які складають морально-правову основу життя людини та суспільства. Авторка розмірковує про якість правового виховання, що відображає рівень правової культури в державі, та наголошує на доцільності розвитку системи юридичних клінік при закладах вищої освіти з можливістю надання відповідних консультацій. Вчена також вказує на необхідність вдосконалення правової культури шляхом виховної роботи державних органів, місцевої влади, громадських інститутів, спрямованої на правове виховання населення, що сприятиме утвердженню морально-юридичних засад правової держави [7, с. 219]. Сьогодні існує низка проблем щодо формування правової культури. Такими проблемами є, зокрема, недостатня правова обізнаність громадян, складний правотворчий процес, недостатньо розвинена ідеологія правової держави, недотримання моральних принципів. Для вирішення цих та інших питань необхідне вироблення цілеспрямованої політики держави щодо підвищення рівня правової культури суспільства через правотворчі та законодавчі процеси, а також за участі засобів масової інформації.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що правове виховання є складовою частиною загальногромадянського виховання, що поєднує у собі безліч компонентів. У процесі правового виховання важливо сформувати у кожного громадянина правильне розуміння ролі права у суспільному житті, його цінності, розвинути почуття власної гідності та захищеності.

Правова культура, будучи умовою забезпечення прав та свобод людини, її безпеки, спонукає владу надати правовому статусу особи юридичної значимості. В Україні, де закладаються основи правової й демократичної держави, важливим принципом діяльності влади повинна стати ідея утвердження прав та свобод людини. Якщо права людей, людська гідність належним чином захищені, то вони становлять фундамент демократії, правової державності та правопорядку. Особливості вітчизняної правової культури не тільки не применшують її значення в суспільному житті, але й актуалізують необхідність вивчення правової культури та розробки методів її підвищення, зокрема прищеплення усвідомлення права як найважливішої соціальної цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян та ін. ; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2013. 440 с.
2. Наливайко Т.В. Роль правового виховання в становленні громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 31–33.
3. Реуф В.М. Государственная правовая идеология и ее воздействие на общественное правосознание (теоретико-правовой аспект проблемы). *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2010. № 2. С. 67–71.
4. Коваленко Н.Ю. Сутність взаємозв'язку правової культури та правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38. Т. 1. С. 15–18.
5. Хомишин І.Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2308/vnulpurn201481019.pdf> (дата звернення: 22.10.2021).
6. Веденєв В.О. Стан правової культури в сучасному українському суспільстві. URL: <https://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive/category>.
7. Саветчук Н.М. Роль правового виховання в процесі формування правової культури. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 213–223.